

M VAN
**MUSEUM
LEUVEN**

WERELD VAN HERINNERING

De kracht van kunst en verbeelding

EEN LESMAPVOOR HET BASISONDERWIJS

INLEIDING

Beste leraar,

Deze bundel vormt een vertrekpunt om de rondleiding ‘Mijn opa is een boom’ en/of ‘M-emories’ voor te bereiden in de klas.

Beide rondleidingen kaderen in een groter geheel dat erop gericht is dementie bespreekbaar te maken en de kracht van kunst en verbeelding te tonen aan een groot publiek. Dit vertrekpunt vormt de rode draad doorheen jullie rondleiding in M. Wil dat zeggen dat de rondleiding enkel over dementie zal gaan? Het gaat verder dan dat. We trekken dit onderwerp open naar alle aspecten die we linken aan herinneringen en verbeelding: zintuigen, geheugen, vertrouwdheid, vreemdheid, kunst enz.

Misschien zijn dit nieuwe thema’s voor jullie klas of misschien zijn jullie al langer, bewust of onbewust, hiermee bezig. Voor beide gevallen willen jullie met deze lesmap nieuwe inzichten en manieren aanbieden om dit thema te vertalen naar jullie eigen lespraktijk.

Daarnaast voorziet deze lesmap ook algemene info en opdrachten over musea in het algemeen en M – Museum Leuven in het bijzonder.

Jullie museumbezoek is opgebouwd uit twee belangrijke elementen: **het filosoferen over...** en een **actieve rondleiding**.

Praten over herinneringen, zintuigen, communicatie, kunst en verbeelding vormt de rode draad waarmee de leerlingen het museum en de kunstwerken leren kennen. Het is via onze eigen, gedeelde leefwereld dat de ‘drempels’ van het museum verlaagd worden. Op die manier hopen we dat het museum een veilige ontdekkingsplek wordt voor elk kind. Een plek om kortom niet (gauw) te vergeten.

Een tweede element focust op de actieve kunstbeleving die vertrekt vanuit de leerlingen zelf. Het is de bedoeling dat kinderen de kans krijgen om de informatie zelf te ontdekken via gerichte vragen en zoek-, kijk-, denk-, doe-,...opdrachten. De vragen en opdrachten kunnen verschillende doelen hebben zoals bijvoorbeeld: beter en bewuster kijken, een eigen mening vormen, de context beter begrijpen, een link leggen tussen de eigen leefwereld en het kunstwerk.

Op deze manier hopen we dat een museumbezoek (of het dan het eerste, tweede of tiende is voor de leerling) vooral een fijne ervaring is die naar meer smaakt. Er wordt dan ook bewust gekozen om de leerlingen niet te overstelpen met informatie. We willen hen eerder leren ‘actief’ betrokken zijn bij hun eigen leerproces. Deze betrokkenheid is bij een actieve werkvorm veel groter dan bij een louter receptieve kennisoverdracht.

De kennismaking met de museale context vertrekt vanuit een maatschappelijk/filosofisch thema en vormt zo de brug met het muzisch *doen* en *denken*. Deze lesmap werd ontwikkeld met als doel dit *muzisch bezig zijn* verder te ontdekken/ontwikkelen in jullie klas. De zaken die hier worden aangegeven dienen ter inspiratie en aanvulling van de eigen lespraktijk.

Kunst vormt immers een belangrijke vorm van communicatie, een vorm die we kinderen niet mogen onzeggen in hun educatie. Kinderen de kracht van expressie en creativiteit laten ervaren zien wij als een belangrijke pedagogische missie die veel verder reikt dan de muren van het museum. Door kinderen dit zelf te laten ervaren, kunnen zij krachtiger en zelfzekerder in de wereld staan.

M VAN
**MUSEUM
LEUVEN**

In deze lesmap vind je dan ook...

- Tips voor de **voorbereiding** van jullie museumbezoek *
 - Een museum in het algemeen
 - M – Museum Leuven
 - Wereld van Herinnering
- Tips voor de **naverwerking** van jullie museumbezoek
 - Een klas vol herinneringen
 - Ter inspiratie
- De **eindtermen** die hieraan gekoppeld kunnen worden

* Psst... Als je leerlingen reeds vertrouwd zijn met een museum, kan je snel doorbladeren naar p. 6 daar vind je meer info over het thema en leuke opdrachten om uit te proberen in de klas.

Alvast veel babbel-, kijk- en herinneringsplezier!

Tot weldra in M!

© L.riette Desir van Bergen

* Een museumbezoek duurt in totaal anderhalf uur (kom steeds een kwartiertje op voorhand, zo verliezen we geen kostbare tijd in het museum zelf...).

VOORBEREIDING IN DE KLAS

Voor sommige leerlingen is dit de eerste kennismaking met een museum, voor andere misschien helemaal niet. Belangrijk is wel dat de leerlingen vooraf een idee hebben waar ze naartoe gaan, wat ze daar gaan beleven en wat er wel of niet mag. Hoe diep je daar op ingaat, is afhankelijk van waar de klasgroep nood aan heeft. Hieronder vind je alvast enkele vertrekpunten voor een inleidende les.

1. Kennismaking met 'het Museum'

Vertel je leerlingen over jullie bezoek aan M – Museum Leuven. Weten de kinderen al wat een museum is? *Is er al iemand in een museum geweest? Weet je nog welk museum? Wat kan je zien in een museum? Wat doet een museum?* Geef de kinderen voldoende tijd om hierover te vertellen en vul zelf aan met je eigen ervaringen!

INFO

Wat is een (kunst)museum?

Een museum is een huis voor en vol kunst/voorwerpen. Het is een groot gebouw waar kunstwerken of voorwerpen verzameld worden, bewaard, onderzocht en getoond. In een museum kunnen de mensen kijken, dingen opzoeken, tekenen, praten, muziek maken, genieten, discussiëren, leren van elkaar en van alles wat er te zien valt.

1STE EN 2DE GRAAD

- Wat voor soort museum willen ze graag bezoeken, waarover moet het gaan, Hoe zou dat museum er dan uit zien? En wat kan je daar dan allemaal beleven?

Laat hen dit eerst zelf tekenen. Nadien bespreek je de verschillende musea.

2DE EN 3DE GRAAD

- Er zijn ontelbaar veel musea verspreid over heel de wereld (en zeker ook in jullie eigen buurt). Elk met een ander onderwerp, een andere collectie en een eigen verhaal.

Via de site: www.tento.be/musea kom je te weten welke musea er allemaal bestaan in Vlaanderen en Brussel. Zoek samen met de leerlingen eens op of er een witloofmuseum bestaat, een boerderijmuseum? Of een speelgoedmuseum? Misschien zijn er wel nog gekkere musea te vinden?

3DE GRAAD

- Zijn er ook onderwerpen waar je geen museum van kan maken? Een museum over muziek, geuren of de lucht? Die dingen kan je toch niet zien? Hoe zou je dat dan kunnen oplossen?

Laat hen nadenken over oplossingen voor zaken die we niet kunnen zien of niet kunnen tentoonstellen.

Een museum is een plaats waar we al onze zintuigen gebruiken. Niet enkel kijken maar ook luisteren, voelen, ruiken en proeven kunnen aan bod komen. Op die manier kunnen we ook een verhaal vertellen over zaken die we niet zien.

Een museum doet drie heel belangrijke dingen: **verzamelen**, **onderzoeken** en **tonen**. De combinatie van deze drie dingen maakt een museum 'uniek' en bijvoorbeeld anders dan een opa die op zolder tuinkabouters verzamelt of een slaapkamer vol met knuffelberen.

M VAN
**MUSEUM
LEUVEN**

© Cis Van Nijversel

INFO

Een museum verzamelt voorwerpen die bijzonder zijn omdat ze allemaal samen een verhaal vertellen. Tijdens hun bezoek gaan de leerlingen heel veel kunstwerken tegenkomen die deel uit maken van de verzameling van M. Elk voorwerp of kunstwerk is een puzzelstukje in het verhaal dat het museum wil vertellen. Enkele van deze kunstwerken bekijken we tijdens de rondleiding een beetje meer in detail...

Een museum probeert zoveel mogelijk informatie te verzamelen over alle voorwerpen en kunstwerken dat het bewaart. Hoe meer we over iets weten, hoe meer we erover kunnen vertellen. Op die manier wordt het verhaal van het museum compleet. Indien de geschiedenis van een waardevol voorwerp enkel mondeling zou overgeleverd worden, is het na verloop van tijd moeilijk om het oorspronkelijke verhaal achter een object te achterhalen/te begrijpen. Daarom wordt alles ook opgeschreven bv. in boeken.

Een museum wil zijn verzameling en zijn verhaal tonen aan een publiek. Iedereen is welkom in het museum om te komen kijken. Het museum wil wel dat alles op een mooie en speciale manier getoond wordt. Belangrijk is ook dat de mensen alles goed kunnen bekijken maar dat er niets stuk kan gaan. Het museum probeert dan ook zo goed mogelijk te zorgen voor zijn verzameling.

2. Kennismaking met M

Elk museum kiest een invalshoek/categorie van objecten van waaruit ze hun verzameling opbouwen. Er zijn zeer veel verschillende invalshoeken mogelijk. M verzamelt voorwerpen en kunstwerken die te maken hebben met de geschiedenis van de stad Leuven en haar omgeving.

Maar een museum is veel meer dan stoffige verzameling kunstobjecten. M neemt een maatschappelijke rol op binnen de samenleving en plaats zich daarom niet enkel in het verleden maar meer dan ooit ook in het heden. Het is een plaats waar mensen inspiratie, zingeving en rust kunnen vinden via kunst. Het project *Wereld van herinnering* kadert binnen die doelstelling. We maken van M een plaats waar iedereen een (vergeten) wereld kan terugvinden, ook personen met dementie. Op die manier kan elke bezoeker zijn eigen blik en horizon verruimen.

Misschien hebben sommige leerlingen het museum al eens bezocht? Laat hen hierover vertellen. Wat hebben ze toen gedaan/gezien? Hoe ziet het museum eruit?

M – MUSEUM? DA'S EEN GEKKE NAAM!

Elk museum heeft ook een naam (net zoals elke leerling in de klas). Vaak verwijst de naam van het museum naar wat er verzameld wordt, of waar je het museum kan terugvinden.

Waarom zou M 'Museum M' heten? Wat zou die 'M' kunnen betekenen?

M is de eerste letter van het woord 'museum'. Het is een naam die je in alle talen kan uitspreken en ze is heel gemakkelijk te onthouden. Probeer maar eens te vertalen... in het Frans, Engels, Duits, Chinees, Russisch... Gemakkelijk toch? Is er iemand van de klas waarvan zijn of haar naam ook begint met de letter M? Of misschien iemand die je kent?

M VAN
**MUSEUM
LEUVEN**

WAT IS ER DAN TE ZIEN?

M verzamelt kunstwerken die een link hebben met de stad Leuven. Er zijn vooral schilderijen en beelden te zien maar ook oude meubels en servies. (Aan de hand van de collectie van M kan er dieper ingegaan worden op het aspect 'kunst', de maatschappelijke rol ervan en haar functies).

* Voor jullie rondleiding is er iets speciaals gebeurd in het museum. We hebben op verschillende plaatsen in het museum 'herinneringskamers' gemaakt. Plaatsen waar mensen kunnen luisteren, kijken, voelen... en waar we heel veel herinneringen verzamelen. Dat is nog niet zo gek want het museum vormt het geheugen van de stad: een plaats om herinneringen te bewaren, te onderzoeken en te tonen.

© Andy Merregneert

© Lies Kortleven

WERELD VAN HERINNERING

HET PROJECT WERELD VAN HERINNERING

Dementie is een verzamelnaam voor aandoeningen die zich kenmerken door storingen in mentale vermogens zoals het geheugen, stemmingen en gedragingen. Een typische ouderdomskwaal is het niet, wel een ziekte die vooral oudere mensen treft. De ziekte van Alzheimer is de aandoening die het vaakst opduikt. In Vlaanderen wonen naar schatting 100.000 mensen met dementie. Wetenschappers verwachten dat er door de vergrijzing tegen 2050 350.000 Belgen met dementie zullen zijn. Momenteel wonen 70% van personen met dementie nog thuis. Als thuiszorg niet meer lukt, kunnen deze mensen naar een woonzorgcentrum waar ze de nodige zorg en begeleiding krijgen.

Door de grote impact die dementie nu al heeft op onze maatschappij en de grote verspreiding, is de kans groot dat verschillende leerlingen uit de klas hiermee in contact komen. In het project *Wereld van Herinnering* wil M dan ook inzetten op de mogelijkheden en de kwaliteiten van personen met dementie, eerder dan te focussen op de ernst van deze ziekte.

Sociale contacten en communicatie zijn vaak moeilijk voor mensen met dementie. Hun verstoorde en wisselende geheugen, stemmingen en gedragingen, belemmeren hen in hun communicatie en dagdagelijks leven. Daar wil M via kunst een positieve bijdrage in leveren. Met kunst kan je namelijk het welzijn van mensen met dementie en hun omgeving verbeteren. Voor iedereen, of je nu lijdt aan een vorm van dementie of niet, kan kunst een manier zijn om je te uiten en te communiceren met anderen. In de wereld van kunst is er geen juist of fout, waar of niet waar.

Kunst wakkert creativiteit en speelsheid aan, stelt in vraag, daagt uit, opent de blik. Kunstenaars gebruiken beeldtaal om iets te vertellen. Ze zetten hun ideeën, opvattingen en gevoelens om in een beeldend werk.

Het kijken naar kunst heeft ook te maken met gevoelens en het oproepen van herinneringen. Het kunstwerk brengt altijd ‘iets’ teweeg bij de toeschouwer. Dit kan het gevoel van de kunstenaar zijn of juist niet. Door samen naar kunst te kijken, leren kinderen om hun gevoelens en gedachten te uiten, maar ook dat deze verschillend kunnen zijn. Kunst helpt bij het aanvoelen, herkennen, benoemen en erkennen van gevoelens, bij zichzelf en bij anderen. Zo vergroot iedereen zijn sociale en emotionele competentie en leer je omgaan met jezelf en de anderen.

Speciaal voor *Wereld van herinnering* zijn er in M getuigenissen te zien van personen met dementie, laten we wetenschappers aan het woord in interviews en hebben we een audiotour opgenomen met personen met dementie samen met acteur Peter Rouffaer. Om je eigen herinneringen met ons te delen nodigen we je uit in ons herinneringsbos.

DE RONDLEIDING

1STE EN 2DE GRAAD

‘Mijn Opa is een boom’ is een gloednieuw kinderboek ontwikkeld voor deze rondleiding. Je kan het boek, als voorbereiding op het bezoek al voorlezen aan de klas en hierover praten. Tijdens de rondleiding zelf komt het verhaal zeker ook aan bod als instap om te praten over dementie, het geheugen en afscheid nemen.

Het verhaal van deze opa en zijn kleinkind, dat zich afspeelt tussen vergeten en herinneren, vormt daarnaast het vertrekpunt om de M-collectie in te trekken met vragen rond vergeten, herinneren en de rol die kunst en verbeelding daarbij speelt. Centraal in de rondleiding staan beleving, emotie en ontmoeting.

3DE GRAAD

Voor de derde graad verschuiven we de focus meer naar het wetenschappelijke en het filosofische. Dat zit immers diep vervat in het project *Wereld van Herinnering*: er zijn zowel wetenschappelijke filmpjes, getuigenissen als kamers van herinneringen te zien in M. Dementie is een neurologische ziekte met een grote impact op het leven van een persoon en zijn omgeving. We zoeken een antwoord op vragen als ‘Hoe werkt ons brein?’ en ‘Wat gebeurt er als je lijdt aan een vorm van dementie?’ ‘Wat zijn herinneringen en kunnen we die ook vasthouden voor altijd?’ ‘Neemt dementie ook je verbeelding weg?’ ‘Wat gebeurt er als onze zintuigen wegvallen?’ ‘Kan kunst iets oproepen, iets wat je al vergeten was?’ ‘Waarvoor dient kunst en waarom bewaren we het in grote gebouwen?’

AAN DE SLAG IN DE KLAS

We geven in deze lesmap enkele opdrachten mee om in de klas al aan de slag te gaan met dit thema. De opdrachten zijn opgebouwd rond de begrippen: vergeten en herinneren, dromen, verlangens, communicatie, zintuigen en verbeelding.

Zowel deze opdrachten als de rondleiding zetten maximaal in op de verbeelding van je leerlingen. Verbeelding is een belangrijke vaardigheid die soms ook wel negatief wordt verwoord. Denk maar aan de uitdrukking: ‘Je hebt te veel verbeelding’ of ‘je fantasie slaat op hol’. Ver-beelden staat vaak veel minder hoog aangeschreven dan het ver-woorden in ons dagelijks leven. Toch hebben we deze vaardigheid op ieder moment in ons leven nodig. Geen enkele creatieve oplossing kan worden bedacht, vormgegeven of gerealiseerd zonder verbeelding.

Het is dan ook het vermogen om een voorstelling in de geest te maken van iets dat op dit moment niet fysiek waarneembaar is, ook wel *beelddenken* genoemd. Het gaat daarbij niet alleen om visuele beelden, maar evengoed over geluiden, geuren, smaken, tastzin, alsook abstracte begrippen: ideeën, concepten, dromen enz. Als kind zijn we allemaal een ‘genie’ als het aankomt op het gebruiken van onze verbeelding maar langzamerhand leven we enkel nog in de ‘realiteit’ en is alles ofwel ‘goed ofwel ‘fout’.

Het is deze verbeelding die vaak het langst aanwezig blijft bij personen met dementie: taal, vaardigheden, sociale conventies vallen gauw weg maar onze verbeelding, die ons al van kinds af vergezelt, blijft vaak lang bij ons. Iets om te koesteren en verder te ontdekken dus!

Inleiding

Boeken, teksten en gedichten zijn een fijne manier om een thema te introduceren. Ze spreken tot de verbeelding, zetten aan tot denken en roepen veel vragen op. Verder in deze bundel vind je (voor)leesboeken rond het thema dementie die geschikt zijn voor de lagere graad.

1STE EN 2DE GRAAD

Je kan aan de slag met het boek 'Mijn Opa is een boom'. Hieronder geven we twee korte fragmentjes uit het boek. De titel 'Mijn Opa is een boom' heeft een belangrijke betekenis voor het boek. Lees de twee tekstjes voor in de klas en ga via gerichte vragen dieper in op wat er verandert aan de grootvader en hoe het kind dat metaforisch omschrijft als 'mijn opa IS een boom.'

- *Mijn opa is een boom.*
- *Hij is groot en sterk. Als een eik van honderd jaar.*
- *Je duwt hem niet zomaar omver. Ik heb het geprobeerd.*
- *Mijn opa moest lachen en tilde me van de grond alsof ik een veertje was.*
- *Ik gilde: 'Wiiiii!', en: 'Wat voor vogel ben ik, opa?'*
- *'Mijn kleine, gekke mus', zei hij.*

Wat voor een opa komt er in dit tekstje voor? Er wordt verteld dat de opa zoals een boom is, wat zouden ze daarmee bedoelen denk je?

We gaan nu naar een ander tekstje luisteren uit hetzelfde boek. Let goed op wat er verandert met de opa.

- *Mijn opa is er al heel erg lang.*
- *Hij zit vol vogelweetjes. Van zijn tenen tot zijn kruin. Als een vogelensie... ensie ...*
- *Als zo'n Heel Verstandig Vogelboek.*
- *Maar op een dag doet mijn opa wat ik hem nooit eerder zag doen.*
- *Hij gaat ...*
- *ZITTEN.*
- *Mijn opa is moe.*
- *'Heel eventjes maar', belooft hij.*
- *Alleen ...*
- *Dat 'eventjes' duurt heel wel erg lang.*
- *De zomer loopt op zijn eind. Ik tel de laatste warme dagen.*
- *Het gras verdort. De grond is droog. Mijn opa zit vol groeven.*
- *Zijn huid lijkt wel van schors. Zijn handen zijn knoesterig. Zijn benen zijn ruw.*
- *'Mijn opa IS een boom', zeg ik.*
- *Nu ik het echt snap, zegt geen mens er nog wat van.*

Er is iets veranderd met de opa in het verhaal, wat zou er anders zijn? De opa is wel nog steeds een boom, maar een beetje een andere boom.

Op welke manier is hij veranderd? Hoe voelt het kind zich daarbij?

Wat voor een bomen zijn jullie grootouders? Meer zoals de eerste boom of meer zoals de tweede?

Laat de leerlingen vertellen over hoe zij hun grootouders zien. Wat voor een dingen doen ze met hun grootouders? Waar wonen ze: thuis of op een andere plek?

Bekijk samen de prenten in het boek. Wat vertellen ze over Opa?

Je kan er ook voor kiezen om de leerlingen dit te laten tekenen. Hoe zou de eerste boom in het verhaal eruitzien? En de tweede ziet die er dan anders uit? Wat voor een boom is jouw oma of opa? Hoe zou je die tekenen?

M VAN
**MUSEUM
LEUVEN**

3DE GRAAD

Werk in de klas met een gedicht/citaat/tekstfragment dat je zelf erg aanspreekt.

Hieronder geven we een voorbeeld van een gedicht waarin een man lijdt aan dementie en zichzelf daarin ook verliest. Lees samen met de klas en probeer te achterhalen waar het over zou kunnen gaan.

* in een gedicht hoef je niet alles te begrijpen, net zoals dat in een schilderij ook niet hoeft. Laat de kinderen maar zelf betekenis geven aan dit gedicht.

Wee de dagen
dat woorden verbrokkelen
tot vage klanken,
gedachtes niet meer
in zinnen passen,
je vergeten bent
hoe je een jas aantrekt
je koffie over planten giet
niet meer weet hoe deuren sluiten.
De dag is nabij
dat je in de spiegel
een vreemdeling ziet
die een scheerkwast zoekt.
Venijnig haal je een kam
over zijn gezicht.

Bob Tiesema
Uit: Grijs licht

© Andy Merregaert

*Wat gebeurt er met de man? Wat doet hij allemaal? Wat zou er aan de hand zijn?
Ken je zelf iemand die al wat ouder is en ook veel zaken vergeet?*

Onthouden, herinneren en vergeten

ALLE GRADEN

Neem een zak met een 20tal voorwerpen mee naar de klas. In principe kunnen dit eender welke voorwerpen zijn, maar je kan ook letten op: een variatie aan materialen, kleuren, met of zonder geluid, oud of nieuw enz. Daag de leerlingen uit met een geheugenspelletje. Stal de voorwerpen eerst een vooraf bepaalde tijd uit. Daarna steek je ze weer weg. Hoeveel voorwerpen hebben de leerlingen onthouden? Is het hen samen gelukt om alle voorwerpen op te sommen?

Dit eenvoudig geheugenspelletje kan een aanleiding zijn om te praten over herinneringen.

We geven daarvoor enkele richtvragen mee:

- *Kan iets vergeten leuk zijn? Wanneer wel? Wanneer niet? Hebben jullie daar vaak last van?*
- *Wat kan je doen om dingen te onthouden? Hebben jullie daar trucjes voor?*
- *Kan je prettig leven als je alles en iedereen heel de tijd vergeet? Waarom wel waarom niet? Zijn er ook mensen die daar last van hebben?*
- *Wat zou je graag willen vergeten? Zijn dat veel dingen?*
- *Wat wil je zeker nooit vergeten? Hoe zorg je daar dan voor?*
- *Het is onmogelijk om alles te onthouden. Toch zijn er gebeurtenissen uit je leven die je bijblijven. Hoe komt dat?*
- *Wat is jullie allereerste herinnering?*

Communicatie

ALLE GRADEN

Klanken vormen woorden en woorden hebben voor ons een betekenis. Zo werkt onze taal. Maar het wordt wel moeilijk als je een taal niet verstaat, dan weet je helemaal niet wat er gezegd wordt...

Laat de kinderen luisteren naar gesprekken in andere talen: Italiaans, Russisch, Arabisch, Japans...Kunnen we iets verstaan van dit gesprek? Waar zou het over gaan? Misschien kunnen de leerlingen wel tolk spelen en 1 van de stemmen 'dubben' in het Nederlands. Wat voor een verhaal ontstaat er nu?

Wat voor een gevoel heb je als je iemand niet kan verstaan? Hoe voel je je dan? Kan je aan de hand van hoe iemand iets zegt, weten hoe hij of zij zich voelt?

Probeer onderstaande zin eens met verschillende emoties te zeggen (boos, bang, verdrietig, trots, gelukkig, verrast, nieuwsgierig...):

'Vandaag heb ik een boterham met ham en kaas gegeten.'

De leerlingen kunnen dan raden over welke emotie het gaat.

1STE EN 2DE GRAAD

We zijn een hele dag druk in de weer met woorden. Bedenk maar eens hoeveel woorden we op een dag uitspreken of hoeveel gedachten er in ons hoofd zitten. Sommige mensen babbelen zelfs in hun slaap... Laat een aantal leerlingen tijdens een klasgesprek eens streepjes zetten bij elk gesproken woord. Wedden dat ze na een minuut de tel al kwijt zijn?!

We staan er vaak niet bij stil hoeveel we vertrouwen op onze verbale communicatie en hoeveel woorden we kennen. We spreken terecht over een woordenschat want door de rijkdom van onze taal kunnen we ons gemakkelijk uitdrukken.

** Voor personen met dementie is het zeer moeilijk om met woorden te communiceren, vaak verliezen woorden hun betekenis of verliezen ze zelf hun spraakvaardigheid. Het lijkt dan of er iemand in een vreemde taal tegen je praat.*

Maar weten we wel altijd wat de betekenis is van een woord? En hoe weet je of iemand anders daar hetzelfde over denkt?

We stellen daarom een **klaswoordenboek** samen. We gaan samen op zoek naar de betekenis van woorden die we vaak gebruiken.

Dit is een oefening die je klassikaal kan doen of in kleinere groepjes.

- Geef de leerlingen woorden die we dagelijks gebruiken en die ook concreet zijn bv. stoel, televisie, lamp, huiswerk, appel enz. De leerlingen proberen elk woord te omschrijven bv. Een stoel heeft vier poten en gebruik je om op te zitten. Bespreek de verschillende definities en stel daarbij kritische vragen bv. 'Oei, mijn stoel heeft maar 3 poten, is het dan wel een stoel?' Of 'Ik gebruik mijn stoel ook om op te staan...'

- Als dit goed gaat maken we het een beetje moeilijker: geef de leerlingen abstracte woorden om over na te denken. Dat kunnen woorden zijn die passen binnen ons thema zoals herinnering, verbeelding, geheugen, zintuigen, vergeten, dementie, vertrouwd, vreemd. Herhaal bovenstaande oefening. Is dit moeilijker? Denken we aan hetzelfde bij elk woord? Het wordt nog moeilijker als we deze woorden ook moeten tekenen...

- Als laatste opdracht kan je hen ook onbestaande woorden geven zoals deabo of gefgaf. Laat hen betekenis geven aan deze woorden. Wat zou een deabo kunnen doen, misschien is het wel een zeer exotische vleesetende plant...

Op deze manier zijn jullie woorden (taal) aan het maken die enkel jullie klas kan spreken en verstaan... Je kan deze taal ook verspreiden door andere klassen mee te laten doen. Wie weet hebben jullie op het einde van het jaar wel een schoolwoordenboek bij elkaar verzonnen...

M VAN
**MUSEUM
LEUVEN**

3DE GRAAD

Taal is 1 manier om te communiceren maar dit kan ook via andere dingen zoals beelden, geluid, geuren, lichaamstaal enz. Denk maar aan een vakantie in een ver en vreemd land: dan moet je proberen aan de hand van andere communicatievormen je weg te vinden of jezelf duidelijk te maken.

** Kunst beschouwen we ook als een belangrijk universeel communicatiemiddel maar dan vooral om emoties op te roepen. De betekenis ervan kan ook van persoon tot persoon verschillen.*

- Iets waar we elke dag mee geconfronteerd worden, zijn pictogrammen. Universele tekens die ons belangrijke info geven bv. waar de nooduitgang is of waar je iets kan eten maar ook alle verkeersborden die we tegenkomen op weg naar school. Toon enkele pictogrammen aan de leerlingen, weet iedereen wat ermee bedoeld wordt?

- Moeilijker wordt het wel als we deze pictogrammen moeten uitbeelden. Vraag enkele leerlingen om naar voren te komen en toon hen een pictogram. Geef hen de opdracht om dit, zonder te praten, uit te beelden.

- Zo'n pictogrammen worden ook gebruikt om uit te leggen hoe je iets moet doen zoals jezelf aankleden of je tanden poetsen. Dingen die je leert als kind en die je meestal kan zonder dat je daar hard over moet nadenken. Maar voor mensen met dementie kan het moeilijk zijn om die verschillende stapjes te onthouden. Met zo'n stappenplan, kan het soms wel helpen om je zo'n zaken te herinneren.

- Geef de opdracht om (in groep) zelf zo'n stappenplan te bedenken voor iemand die lijdt aan dementie bv. je tanden poetsen of de afwas doen. Laat de leerlingen alle stapjes apart opschrijven. Deze stapjes moeten dan omgezet worden in tekeningen. Als dit klaar is, kan je de leerlingen vragen om hun stappenplan te tonen aan de klas. De andere leerlingen moeten aan de hand van de tekeningen kunnen weten wat ze moeten doen.

Zintuigen

© Kasper Bormans

ALLE GRADEN

Een zintuig is een orgaan dat gevoelig is voor prikkels uit de buitenwereld. Door dit orgaan krijgen we kennis van die wereld en kunnen we weten wat er rondom ons gebeurt. Het is door het gebruik van onze zintuigen dat we de wereld kunnen ervaren, beleven, en soms ook beter kunnen begrijpen. Onze zintuigen zetten ons aan tot herinneren. Een bepaalde geur, smaak, geluid of aanraking kan ons meenemen naar een vergeten gebeurtenis, een oude vriend en bezorgt ons misschien een glimlach op de mond.

Kennen de leerlingen alle zintuigen? Welke zintuigen zouden we het meest gebruiken? Welke zou je zelf niet willen missen? Kan je een zintuig beter ontwikkelen en hoe doe je dat dan?

- Laat de leerlingen opschrijven wat ze op dit moment allemaal waarnemen en met welk zintuig. Bv. ik zie een groen bord / ik hoor een tikkende klok / ik smaak tandpasta / ik voel een harde stoel / ik ruik de shampoo van mijn buurjongen...

Eenzelfde geur, smaak, geluid of beeld kunnen veel verschillende herinneringen ophalen. Zo kan een kunstwerk ook veel verschillende betekenissen krijgen naargelang wie er naar kijkt.

- Welke geur, smaak, geluid, beeld of aanraking doet jou denken aan iets of iemand? Misschien iemand die je nooit nog wil vergeten? (Be)schrijf het op een kaartje en steek ze allemaal samen in 1 doos. De leerlingen trekken om de beurt een kaartje en lezen het voor. De leerling die dit heeft opgeschreven, vertelt over zijn herinnering.

Zou je zonder herinneringen kunnen leven? Waarom hebben we herinneringen? Hoe zou het zijn om plots heel veel zaken te vergeten? Hoe voelt dat voor die persoon? Kan je een band hebben met iemand die je niet meer herkent?

3DE GRAAD

De meesten onder ons kunnen gebruik maken van alle zintuigen. Sommige hebben misschien een bril nodig of horen iets minder goed of. Misschien weten de leerlingen dit ook van elkaar, als dit op een aangename manier kan, kan je hier een leerrijk klasgesprek over voeren. Een belangrijke boodschap om mee te geven is dat geen enkel lichaam 100% perfect werkt. En dat is ook oké, nietwaar?

- Om de leerlingen eens te laten ervaren hoe het is om les te volgen wanneer je gehoor, spraak of zicht is weggefallen, kan je daar een oefening rond doen in de klas. Voorzie daarvoor enkele blinddoeken, koptelefoons, oordopjes enz. Geef gedurende 10 minuten gewoon les maar geef enkele kinderen in de klas een beperking. Laat hen daarna wisselen.

Hoe voelt het wanneer er een zintuig wegvalt? Ga je dan meer gebruik maken van een ander zintuig? Hoe verloopt de communicatie dan? Kan je nog dingen duidelijk maken aan anderen?

ALLE GRADEN

We spelen een spel! Naar analogie met *Ik ga op reis en ik neem mee*, spelen we *Ik ben 100 jaar oud en ik ben vergeten...* de leerlingen vullen 1 per 1 iets toe aan deze vergeetlijst nadat ze eerst alle vorige zaken die vergeten werden opnoemden. Vanaf dat je echt iets vergeet, val je uit.

Hoe is het voor de leerlingen om het spel op deze manier te spelen? Hoe voelt het om uit te vallen als je iets vergeet? Dit is maar een spelletje, maar hoe voelt het om vaak dingen te vergeten?

Dromen

ALLE GRADEN

Als je herinneringen hebt, krijg je daar ook altijd beelden bij. Een soort film die je opnieuw afspeelt. Beelden zijn niet enkel belangrijk bij herinneringen, maar ook voor je leven nu en in de toekomst.

- Neem een doos vol (voor)beelden mee naar de klas: foto's, postkaartjes, afbeeldingen uit tijdschriften, persbeelden, kunstwerken enz. ze worden allemaal uitgesteld op een tafel in de klas. De leerlingen bekijken alle beelden en kiezen er 1 uit dat voor hen te maken heeft met 'dromen'.

- Heeft het iets te maken met hun eigen dromen? Hebben ze zelf veel dromen? En zijn dat dan 'grote' dromen of 'kleine' dromen? Kan je zonder dromen leven? Hoe zou het zijn om zonder dromen te leven? Waar zouden grootouders van dromen? En hun eigen ouders?

Vreemd en vertrouwd

ALLE GRADEN

- Voor deze oefening heb je een 20tal willekeurige voorwerpen nodig. Steek deze in een zak en neem ze mee naar de klas. De leerlingen nemen 1 voor 1 een voorwerp uit de zak en noemen er 1 eigenschap van bv. de kleur, de functie, de vorm, het materiaal. Als de voorwerpen uitgesteld liggen, bedenken de leerlingen 1 voor 1 een nieuwe gefantaseerde functie of eigenschap van een voorwerp dat ze uitkiezen. Ze kunnen ook van 2 voorwerpen 1 nieuw voorwerp maken.

- Je kan ook voorwerpen uitkiezen die de leerlingen niet kennen (voorwerpen uit de keuken, uit een atelier, uit andere culturen, oude gebruiksvoorwerpen...). Dan gaan ze na het benoemen van een eigenschap, zelf een functie en een naam voor deze voorwerpen verzinnen.

Hoe gaan we om met dingen die we niet kennen? En mensen die we niet kennen? Zouden jullie graag zelf uitvinder zijn? Wat moet je daar goed voor kunnen? Voor welke problemen of dagdagelijkse zouden we nog iets moeten uitvinden?

3DE GRAAD

Als mens zijn we enorm goed in het herkennen van dingen omdat onze hersenen registreren wat we waarnemen. Daardoor kunnen we een onderscheid maken in wat voor ons vreemd is en wat vertrouwd aanvoelt. Toch is dat soms moeilijk als er maar een deel zichtbaar is of wanneer iets heel wazig is. Voor mensen die lijden aan dementie kan het heel moeilijk zijn om personen te herkennen. Ze zien ze wel maar ze lijken eerder vreemd te zijn dan vertrouwd.

Deze oefening gaat over het herkennen van mensen.

- Neem een fotoestel mee naar de klas en maak van alle leerlingen detailfoto's bv. een neus, een oog, een oor, een hand. Laat deze foto's zien aan de leerlingen. Kunnen ze achterhalen wie wie is? Herkennen we vooral een neus of eerder het haar van iemand? Of misschien zijn de ogen wel heel belangrijk!

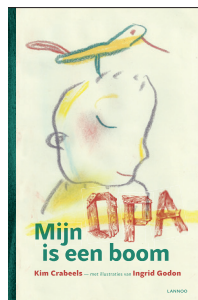

M VAN
**MUSEUM
LEUVEN**

INSPIRATIE

KINDERBOEKEN

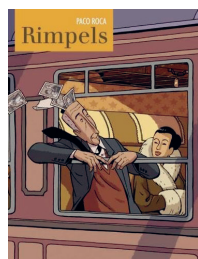
Mijn Opa is een boom (voorleesboek vanaf 5 jaar) *Kim Crabeels – Lannoo – 2015*

Met dit boek gaan we in de rondleiding van de 1ste en 2de graad mee aan de slag!

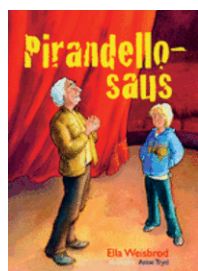
Het is echt waar, opa! (voorleesboek vanaf 5 jaar) *Rivard Émilie - NBD Biblion - 2013*

Charlie mist de opa die hem vroeger de geweldigste verhalen vertelde over piraten, heksen en kabouters. Nu zit opa daar maar op een stoel naar buiten te kijken en beseft nog nauwelijks wat er om hem heen gebeurt.

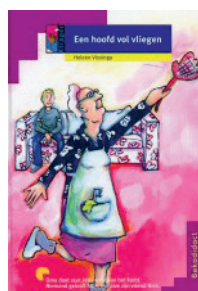
Rimpels (strip) *Roca Paco - Leonon Media - 2010*

Stripverhaal waarin we Ernest volgen naar een verpleeghuis en, via zijn medebewoners, kennismaken met verschillende stadia en verschillende vormen van Alzheimer.

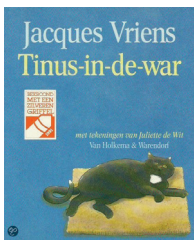
Pirandello-saus (vanaf 10 jaar) *Weisbrod Ella - Kwintessens - 2010*

De opa van de 11-jarige Niels is een gevierd toneelspeler geweest en stond bekend voor zijn enorme geheugen. Maar nu Niels tussen de middag vaak een boterham bij hem moet eten, valt hem op dat opa zich anders gedraagt sinds de dood van oma. Hij vergeet dingen en wordt soms zomaar kwaad. En waarom mag Niels niet in de kelder komen van opa? Als opa op een dag echt zoek is, is iedereen in rep en roer.

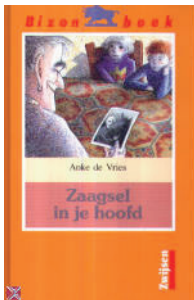
Een hoofd vol vliegen (vanaf 8 jaar) *Vissinga Heleen - Bekadidact - 2006*

Jens is ziek en omdat zijn ouders werken, is hij bij oma en opa. Oma is aan het strijken en opeens ziet ze een rood plusje. Het zweeft door de lucht en verdwijnt volgens Jens in haar neus. De koortsige Jens ziet het als een vliegje dat nu in oma's hoofd zit. Met oma gaat het namelijk niet goed. Ze vergeet wat ze zegt en ze weet niet wat ze doet. Dat gaat zo de hele dag door en 's nachts spookt ze door het huis. 'Ik heb een tor in mijn kop', zegt ze zelf. De dokter vertelt dat oma ziek is en noemt het dement. De verwarring en de ontreddering die dementie brengen en de gevolgen ervan voor kleinkinderen worden heel duidelijk in dit verhaal.

Tinus in de war (vanaf 7 jaar) *Vriens Jacques - Van Holkema & Warendorf - 2002*

In eenvoudig taalgebruik geschreven verhaal over Tinus de kat die erg veel lijkt op opa, die soms ook zoveel vergeet. Op speelse wijze wordt een probleem van oudere mensen voor kinderen herkenbaar gemaakt.

Zaagsel in je hoofd (vanaf 7 jaar) *De Vries Anke - Zwijsen - 2000*

Twee kinderen komen in aanraking met een oude man die erg vergeetachtig is. 'Zaagsel in je hoofd' noemt hij dat. Hij herkent zelfs zijn eigen zoon niet meer. Maar van vroeger weet hij alles nog. De kinderen vinden er iets op: zoon Wubbe moet net als vroeger zijn vader mee uit rijden nemen met paard en rijtuig. Op een aardige manier wordt het geheugenverlies van oude mensen voor kinderen begrijpelijk gemaakt.

Het vergeetboek (vanaf 10 jaar) *Opmeer Kees - La Rivière en Voorhoeve - 1995*

Ook al gaat haar oma achteruit en vergeet ze dingen, toch is de 10-jarige Iet gek op haar. De 15 gedateerde hoofdstukken bestrijken een tijdspanne van een half jaar, waarin hilarische situaties aanleiding geven tot een lach, maar ook een traan. Een met groot inlevingsvermogen en respect voor de dementerende mens geschreven boek, waarin de zo belangrijke onvoorwaardelijke kinderlijke vriendschap centraal staat. Het onbegrip van de volwassenen wordt belichaamd door de ouders, die zich schamen voor oma's gedrag en zich waar mogelijk afzijdig houden. Ondanks de verdrietige gevoelens, gepaard gaande met dit ziekteproces, en eindigend in het spookbeeld 'tehuis', is het geen zwaar verhaal.

AUDIOVISUEEL

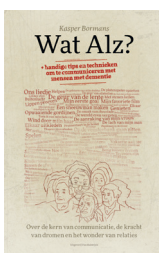
Niet zonder jou (documentaire) *Lataster-Gzisch Petra - Mokum - 2011*

In deze commentaarloze documentaire 'Niet zonder jou' filmde men de vader en schoonvader Ger Lataster, een beeldend kunstenaar die met de ouderdom kampt, en zijn vrouw, de dementerende fotografe Hermine van Hall. De meeste scènes zijn huiselijk, vaak pijnlijk en niets wordt mooier gemaakt dan het is.

Pluk de dag (docusoap) *Expertisecentrum Dementie Orion - 2009*

'Pluk de dag' is een docusoap over mensen die geconfronteerd worden met dementie. Vele mensen zien dementie als 'ondraaglijk lijden', terug 'kinds' worden, of 'leven als een plant'. De opeenvolgende afleveringen tonen echter dat naast de moeilijke gevolgen van de ziekte er ook ruimte is voor rustige en gelukkige momenten. Daarnaast leert de kijker ook veel over de omgang met personen met dementie. We zien hoe mantelzorgers en professionele zorgverleners elke dag opnieuw hun zorgtaak uitvoeren.

PUBLICATIES

Wat Alz, handige tips en technieken om te communiceren met mensen met dementie, *Kasper Bormans, Uitgeverij Van Halwyck, 2014*

Vroeg of laat krijgen we allemaal te maken met ouderdom en dementie, direct of indirect. Dat vooruitzicht maakt de meesten van ons niet bepaald gelukkig. Maar klopt dat beeld wel? Moet leven met dementie of alzheimer per definitie negatief zijn? Onderzoeker Kasper Bormans (KULeuven) startte een project op in een woonzorgcentrum en kwam als 'wetenschappelijke dromenvanger' tot verrassende inzichten.

Het vergeten. Het portret van de ziekte van Alzheimer, David Shenk, Uitgeverij Contact, 2002

David Shenk beschrijft beroemde gevallen die in hun geschriften blijk geven van hun groeiende ontsteltenis over en angst voor het sluipende gevaar van de ziekte. *Het vergeten*, laat zien dat er, ondanks de sombere prognose voor de patiënt, toch troost en hoop is.

Opnieuw geleerd, oud gedaan. Over het lerend vermogen van mensen met dementie, Ruud Dirkse, Kosmos, 2013

Veel familieleden en zorgverleners weten niet dat mensen met dementie nog goed in staat zijn om nieuwe dingen te leren. En dat terwijl dit lerend vermogen een enorme invloed heeft op de levenskwaliteit. De grote hoeveelheid ervaringsverhalen inspireert en vertaalt de theorie naar de praktijk.

WEBSITES

www.alzheimerliga.be

www.dementie.be

www.onthoumens.be

www.moderne-dementiezorg.nl

NAVERWERKING IN DE KLAS

Laat na het bezoek de leerlingen kort luchten over het hoe ze het hebben ervaren: *Was het leuk? Hebben ze dingen bijgeleerd? Hadden ze het zich anders voorgesteld? Wat vonden ze van de kunstwerken? Zouden ze nog eens willen terug gaan?*

Dit kan ook op een actieve manier!

Bv. 'Maak je heel groot als je het museumbezoek leuk vond en klein als je het niet leuk vond.' 'Beeld het kunstwerk uit dat je het leukste vond.'

Koppel hierbij ook terug naar de inleidende les:

Wat is een museum? Hadden ze het zich anders voorgesteld? Is hun mening over musea veranderd?

Wat gaan ze vooral onthouden? Kijken ze nu op een andere manier naar hun herinneringen/zintuigen? Kijken ze nu op een andere manier naar kunstwerken?

* Voor kinderen (of jezelf als leerkracht) die in hun omgeving geconfronteerd worden met dementie kan het praten over herinneringen misschien veel emoties losweken. Zorg ervoor dat deze kinderen voldoende mogelijkheden krijgen om hierover te communiceren. Bekijk ook zeker eens de aangeraden literatuur/documentatie om hier klassikaal of individueel verder mee aan de slag te gaan.

Een klas vol herinneringen

De thema's die we tijdens de rondleiding hebben aangeraakt, kunnen zeker verder gezet worden in de klas. We geven daarvoor enkele voorbeelden.

ALLE GRADEN

- Voorzie in de klas een glazen potje of een doosje en geef het ook een speciale plaats. Dit wordt jullie 'extern geheugen' van de klas. Een plekje waar alle zaken die we niet mogen vergeten, kunnen worden opgeslagen en bewaard worden. Spreek met de kinderen af wanneer en hoe vaak jullie het extern brein gaan uploaden. Dit kan dagelijks, wekelijks of na een schoolvakantie. Het 'uploaden' kan je klassikaal doen of individueel. Laat de leerlingen nadenken over een gebeurtenis (dit kan in de wereld zijn, in jullie school of in jullie klas) die jullie niet mogen vergeten. Berg deze herinnering op en op het einde van het schooljaar kan je alle herinneringen 'downloaden'.

Wat waren jullie vergeten? Kennen de leerlingen ook nog de details ervan? Zijn de herinneringen nog steeds zo belangrijk of is het oké als we ze vergeten?

ALLE GRADEN

- Voor velen onder ons vormen foto's een belangrijk deel van ons geheugen. Het zijn beelden die voor ons een grote herinnerings- en emotionele waarde hebben, fysiek of digitaal. In het museum hebben we gezien dat dat vroeger op andere manieren gebeurde: mensen lieten zichzelf en hun familie portretteren door een schilder. Op zo'n portret toon je je van je beste kant en soms houden ze ook nog iets vast wat hen typeert.

Omdat het tegenwoordig heel gemakkelijk is om beelden te maken, nemen we er meestal ook heel veel, sommige computers staan er vol van. Kunnen de kinderen ook zelf foto's nemen? En met wat doen ze dat dan?

- Vraag eens na of de kinderen thuis nog fotoalbums hebben, misschien hebben de grootouders er ook nog liggen... Laat de kinderen elk een fotoalbum meenemen (als dit mogelijk is). Zo'n fotoalbum geeft vaak iemand zijn levensverhaal weer.

- Laat de kinderen per twee kijken in een fotoalbum. *Wat voor een foto's staan er in? Wat voor gebeurtenissen worden er getoond? Hoe staan de mensen op de foto? Kom je op deze manier veel te weten over een persoon? Is het belangrijk om veel foto's te hebben? Zijn er ook mensen zonder foto's?*

- Om hiermee verder te werken kan je de leerlingen ook een beeldverhaal laten schrijven aan de hand van enkele foto's.

3DE GRAAD

Elke persoon zit vol met herinneringen, gedachten, dromen... dat hebben we tijdens de rondleiding ondervonden. Om herinneringen niet te vergeten, kan het handig zijn om ze op te schrijven. Daarvoor komt deze oefening goed van pas.

- De kinderen gaan samen een grote enquête opstellen. Daarvoor moet ieder kind 1 vraag opstellen bv. *Wat is jouw allervroegste herinnering? Waar droom je van? Aan wie denk je het meeste? Wat wil je nooit vergeten?*

- Laat elk kind deze vraag stellen aan de rest van de klas en ook noteren. Als leerkracht kan je dan al deze enquêtes bundelen tot 1 klasboek. Elke dag kan je dan 1 pagina uit dit boek voorlezen.

- Als daar tijd voor is, kan je met deze enquête ook terecht in een rusthuis of woon- en zorgcentrum of bij de grootouders van de leerlingen.

Zijn de antwoorden van ouderen heel verschillend van de antwoorden van de leerlingen? Wat valt er op?

DE BEOOGDE EINDTERMEN

Hieronder geven we een overzicht van de eindtermen (lager onderwijs) die, afhankelijk van de context, in meer of mindere mate aan bod komen tijdens het museumbezoek en de voorbereiding/naverwerking in de klascontext. Deze opsomming is niet absoluut en geeft enkel een (leer)richting aan.

MUZISCHE VORMING

De leerlingen kunnen...

- door middel van kunst- en beeldbeschouwing een persoonlijk waardeoordeel ontwikkelen over beelden en beeldende kunst van vroeger, van nu en van verschillende culturen.
- door het betasten en voelen (tactiel), door het kijken en zien (visueel) impressies opdoen, verwerken en erover praten.
- beeldinformatie herkennen, begrijpen, interpreteren en er kritisch tegenover staan.
- plezier en voldoening vinden in het beeldend vormgeven en genieten van wat beeldend is vormgegeven.
- blijvend nieuwe dingen uit hun omgeving ontdekken.
- zonder vooroordelen naar kunst kijken en luisteren.

SOCIALE VAARDIGHEDEN

De leerlingen kunnen...

- in omgang met anderen respect en waardering opbrengen.
- hulp vragen en zich laten helpen.
- bij groepstaken leiding geven en onder leiding van een medeleerling meewerken.
- kritisch zijn en een eigen mening formuleren.
- zich weerbaar opstellen naar leeftijdsgenoten en volwassenen toe door signalen te geven die voor anderen begrijpelijk en aanvaardbaar zijn.
- in functionele situaties een aantal verbale en niet-verbale gespreksconventies naleven.
- samenwerken met anderen, zonder onderscheid van sociale achtergrond, geslacht of etnische origine.

WERELDORIËNTATIE

De leerlingen...

- kunnen gericht waarnemen met al hun zintuigen en kunnen waarnemingen op een systematische wijze noteren.
- drukken in een niet-conflictgeladen situatie, eigen indrukken, gevoelens, verlangens, gedachten en waarderingen spontaan uit.
- tonen in concrete situaties voldoende zelfvertrouwen, gebaseerd op kennis van het eigen kunnen.
- hebben aandacht voor de onuitgesproken regels die de interacties binnen een groep typeren en zijn bereid er rekening mee te houden.
- kunnen met een zelf gekozen voorbeeld het nut en het belang aangeven van een collectieve voorziening, waarvoor de overheid zorg draagt.
- tonen belangstelling voor het verleden, heden en toekomst, hier en elders.
- beseffen dat er een onderscheid is tussen een mening over een historisch feit en het feit zelf.

M VAN
**MUSEUM
LEUVEN**

NEDERLANDS

De leerlingen kunnen...

- de informatie op een persoonlijke en overzichtelijke wijze ordenen bij een voor hen bestemde instructie voor een buitenschoolse situatie.
- op basis van, hetzij de eigen mening, hetzij informatie uit andere bronnen, de informatie beoordelen die voorkomt in een gesprek met bekende leeftijdgenoten.
- het gepaste taalregister hanteren als ze van een behandeld onderwerp of een beleefd voorval een verbale/non-verbale interpretatie brengen, die begrepen wordt door leeftijdgenoten.
- informatie achterhalen in voor hen bestemde instructies voor handelingen van gevarieerde aard.
- overzichten, aantekeningen, mededelingen op- en neerschrijven.

LEREN LEREN

De leerlingen kunnen...

- losse gegevens verwerven en gebruiken door ze betekenis te geven en te memoriseren.
- op systematische wijze samenhangende informatie (ook andere dan teksten) verwerven en gebruiken.
- eenvoudige problemen op systematische en inzichtelijke wijze oplossen.

© Andy Merregaeert

Colofon:

Tekst: Marlies Verreydt - Vormgeving: Debby Bruers

Concept en coördinatie *Wereld van herinnering*: Isabel Lowyck en Sofie Vermeiren